

**MINISTERUL EDUCAȚIEI NAȚIONALE ȘI CERCETĂRII
ȘTIINȚIFICE**

UNIVERSITATEA „1 DECEMBRIE 1918” DIN ALBA IULIA

ȘCOALA DOCTORALĂ DE ISTORIE

**Ideea de sănătate în carte românească veche
și documente din Transilvania în epoca
iluministă**

Îndrumător

Prof. Univ. Dr. Eva Maria Mârza

Doctorand

Cristian Nicolae Matei

Alba Iulia

2016

Cuprins

Introducere.....	p. 5
Cap. I. ASPECTE DIN ISTORIA PREOCUPĂRILOR MEDICALE ÎN VEACUL LUMINILOR.....	p. 15
I.1. Medicina europeană	p. 15
I.2. Aspecte medicale din Țara Românească și Moldova în scrierile medicilor străini și români.....	p. 34
I.3. Aspecte medicale din Transilvania prin scrierile medicilor străini.....	p. 51
I.4. Spitale și farmacii în definitivarea procesului de medicină științifică	p. 57
Cap. II. IMPLICAREA CEROURILOR AULICE ȘI A AUTORITĂȚILOR LOCALE ÎN SFERA SĂNĂTĂȚII SUPUȘILOR DIN TRANSILVANIA.....	p. 70
II.1. Mijloace de transmitere a informațiilor de la centru spre periferie.....	p. 70
II. 2. Medicina românească oglindită în paginile ordonanțelor emise de Curtea de la Viena și Guberniul transilvan.....	p. 84
II.2.1. Atitudinea adoptată de autoritățile imperiale și locale în eradicarea focarelor de ciumă	p. 85
II.2.2. Variola în actele imperiale	p. 105
II.2.3. Bolile de zi cu zi dezbătute în cuprinsul foilor volante	p. 109
II.2.3.1. Industria casnică servește la îmbunătățirea vieții	p. 110
Cap. III. PROBLEMATICA SĂNĂTĂȚII ÎN PAGINILE CĂRȚILOR ROMÂNEȘTI VECHI.....	p. 112
III.1. Epidemii, cauze, modalități și măsuri de contracarare.....	p. 112
III.1.1. Atitudinea populației transilvănene în timpul epidemiilor.....	p. 122
III.2. Literatura medicală în secolul al XVIII-lea și începutul celui următor.....	p. 134
III.2.1. Medici transilvăneni preocupați de îmbogățirea literaturii medicale	p. 135
III.2.2. Ciuma în cartea medicală românească.....	p. 151
III.2.3. Tratatamentul sifilisului în cărțile de la începutul secolului al XIX-lea.....	p. 157
III.2.4. Popularizarea metodei științifice de vaccinare împotriva variolei.....	p. 163
III.2.5. Includerea bolilor de zi cu zi în paginile tipăriturilor românești vechi.....	p. 176
III.2.5.1. Informații generale despre corpul uman.....	p. 176
III.2.5.2. Rețete culinare în paginile tipăriturilor românești vechi.....	p. 180
III.2.5.3. Rețete și sfaturi medicale în paginile cărților de popularizare.....	p. 182
III.2.5.4. Informații despre sănătate corporală și mintală.....	p. 186
III.2.5.5. Medicina în paginile tipăriturilor moralizatoare?.....	p. 191

Conluzii.....	p. 200
Bibliografie.....	p. 208
Anexe.....	p. 227

Cuvinte cheie: carte veche, ordonanțe, calendare, boală, tratament, ciumă, sifilis, variolă, vaccin, carantină, măsuri profilactice.

REZUMAT

Pe fondul noilor preocupări științifice din ultima perioadă, istoria tipăriturilor românești a început să capete un accent din ce în ce mai important. Încadrându-ne în acest curent încercăm să aducem o contribuție prin analiza efectuată asupra evoluției cărții românești vechi și a documentelor cu conținut medical din perioada 1740-1830. Ne-am oprit asupra acestei perioade, specifice Iluminismului, deoarece ea reprezintă epoca de tranziție de la medicina empirică la cea științifică.

De-a lungul timpului, istorici, medici și alți specialiști au studiat din punct de vedere istoric molimele care s-au abătut asupra populației, atât din spațiul european cât și cel transilvan. Principalele tipuri de boli cercetate au fost: ciuma, sifilisul, variola, holera, malaria, tifosul, cât și cele cotidiene. Afecțiunile endemice au făcut nenumărate victime din Evul Mediu până în Epoca Modernă. Toate acestea au avut un efect negativ asupra mentalității populațiilor deoarece le induceau stări de frică, demoralizatoare când vedeau numărul mare de persoane decedate și o mulțime de inconveniente impuse la nivel local de către autoritățile autohtone și imperiale. Odată cu trecerea secolelor, molimele au dus la schimbarea gândirii legate de viață și moarte dar au influențat și evoluția medicinei ca știință. Astfel evenimentele morbide au reprezentat o constantă a evoluției umane, cu un impact continuu asupra ei.

Medicina este veche de când omul și s-a dezvoltat odată cu omenirea, fiind marcată de evenimentele din viața omului. Medicina, precum alte științe, a cunoscut o perioadă în care a atins apogeul evoluției în timpul dat, a ajuns la o etapă de cunoaștere, epoca iluministă. Toată perioada de sclipire a științei medicale a început odată cu epoca Renașterii, iar în Veacul Luminilor a ajuns la un stadiu superior. Odată cu apariția epocii renascentiste, medicina a fost profund marcată de concepțiile religios-morale, astfel erudiții dedicați acestui tărâm ne mai examinat din Antichitate, au început să cerceteze componentele corpului uman. În prima fază rezultatele la care au ajuns nu au fost acceptate, mulți medici fiind supuși practicilor săvârșite de adepții inchiziției, dar ideile, concluziile rezultate în urma disecțiilor pe cadavre, chiar dacă erau interzise de legea bisericească și considerate drept profanare a trupului celui decedat, au fost de cele mai multe ori redată în scris în tratatele de medicină, ducând astfel la apariția cărții de specialitate.

Știința medicală nu putea să se dezvolte fără să fi avut un punct de plecare, fără a avea o bază. Fundamentul medicinei medievale l-a reprezentat și îl reprezintă scrierile și cercetările renumiților medici din Antichitate, doar că veacul al XVIII-lea a prezentat prin gândirea

umanistă a savanților noi teorii. Concepțiile vremii despre medicină nu puteau fi de folos științei și să o dezvolte dacă nu erau așternute pe hârtie și date spre publicare marilor oficine orășenești. Pentru dezvoltarea medicinei s-au întrebuintat rezultate noi din alte științe, cum ar fi: fizica, chimia, biologia, sociologia, chirurgia etc. Acum știința medicală s-a separat pe ramuri de cercetare, după cum urmează cardiologia, neurologia, stomatologia, oftalmologia etc., care au adus un aport semnificativ medicinei generale. Literatura medicală în Secolul Luminilor este cea mai bogată și importantă ca și conținut și ideologie. Acum, omul începe să observe din punct de vedere trupesc toate neajunsurile vieții cotidiene, fiind atent la îmbunătățirea vieții și de ușurarea nivelului de trai. Veacul al XVIII-lea marcat de dezvoltarea epocii manufacturale a atras în centrele urbane o clasă socială săracă. Toate neajunsurile populației, condițiile insalubre de trai, hrana insuficientă, locuri de muncă neadecvate din punct de vedere medical, au generat mari epidemii, ducând mai departe la apariția pandemiilor. Medicii au fost nevoiți să încerce orice metodă pentru a stopa focarele de infecție.

Spațiul transilvan, care face obiectul cercetării noastre, prins între influențele sociale și politice ale Orientului și Occidentului, nu a fost lipsit de epidemii în secolul al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, care, de cele mai multe ori, alternau cu marile evenimente politico-sociale cât și cu catastrofele naturale, printre care se numără fluctuațiile de temperatură, ploi abundente, secete, veri răcoroase, ierni aspre și cazuri frecvente de foamete care au durat decenii. Astfel au apărut conflicte armate, instabilitate economică, iar schimbările climatice au dus la perioade de penurie alimentară. Veacul Luminilor se încadrează în perioada de apogeu a micii ere glaciare, care cuprinde intervalul de timp dintre anii 1640-1850, când anotimpurile au suferit o modificare climatică, înregistrându-se ierni aspre și lungi, veri destul de friguroase și cantități de precipitații deosebit de mari. Toate acestea au influențat negativ viața omului creând o stare de boală generală. Boala a devenit omniprezentă, prin manifestarea ei influențând acțiunile omului, devenind nu numai un actor al istoriei umane, constituind și o componentă a istoriei non-umane.

Prin lucrarea de față încercăm să evidențiem pe baza bolilor, de orice natură chiar dacă au fost ele epidemice, cu transmitere sexuală, variolice și de zi cu zi, care s-au năpustit asupra Transilvaniei, impactul negativ care l-au avut asupra populației, măsurile impuse de la nivel general și local cât și aportul medicilor străini și autohtoni în eradicarea lor. Ne este cunoscut faptul că acestea au fost punctele generatoare de literatură medicală, care au ridicat starea de sănătate a Principatului și au îmbogățit cultura populației și literatura autohtonă. Tipăriturile medicale imprimate în tipografiile transilvănene din secolul al XVIII-lea și începutul veacului următor reprezintă trecerea de la medicina empirică, tradițională la una științifică bazată pe rezultatele cercetărilor noi din domeniu.

În **Introducerea** lucrării am prezentat modul de analiză și abordare a cercetării, precum și cele mai importante surse editate pe care le-am surprins în scurta analiză istoriografică.

Am început lucrarea cu capitolul intitulat *Aspecte din istoria preocupărilor medicale în veacul Luminilor*, în care am prezentat medicina europeană la începutul secolului al XVIII-lea și evoluția reflectată în tipăriturile apărute până în anul 1830. Astfel, am scos în evidență fiecare lucrare care a îmbunătățit *corpus*-ul literaturii medicale, iar în mod secundar din punct de vedere biografic pe autorii tratatelor de medicină, erudiți dezvoltatori ai științei. Am observat că odată cu apariția tratatelor de medicină, știința medicală s-a separat pe domenii de cercetare, astfel au fost puse bazele anatomiei generale prin studiile lui Harvey, Morgagni, Lieutaud, Senac și Albrecht von Haller; oftalmologia prin lucrările lui Zinn; stomatologia prin francezul Lécuse; pediatria a fost definită de Rosen von Rosenstein și bolile de piele prin opera lui Charles Lorry. Evoluția științei medicale poate fi urmărită în lucrările lui Emmanuele Timoni și Iacob Pylarino, în paginile cărora este prezentată metoda empirică de stopare a variolei prin inoculare, pe când în lucrarea lui Eduard Jenner este consemnată metoda științifică, bazată pe cercetări, de stagnare a variolei prin vaccinare cu limfă variolică. Astfel observăm că în Europa de Vest trecerea de la medicina empirică la cea științifică s-a realizat lent, timp de aproape un secol, existând chiar și la începutul secolului al XIX-lea comunități care refuzau cu orice preț noile descoperiri din domeniul medical.

În următoarele subdiviziuni ale capitolului am surprins din punct de vedere cronologic, dar de această dată împărțit pe regiunile țării, adică Țara Românească, Moldova și Transilvania, pe medicii care s-au perindat prin regiunile sus amintite și au redactat tratate de medicină sau au lăsat în carnețele de evidență scurte însemnări legate de: aspectul sănătății corporale și mintale a populației băștinașe; epidemiile de ciumă, holeră și variolă; problema înființării de spitale; plantele naturale din zonă; bolile cu transmitere sexuală, cât și tratamentul diferențiat pentru bolile de zi cu zi. Atenția ne-a fost atrasă de medici precum Adam Molnar, Andreas Wölf, Dimitrie Caracaș, Ștefan Episcopescu în Țara Românească; Mihail Czukul, Gustav Orraeus, Martinus Lange și Jozsef Viola în Moldova; aceștia cât și alții au redactat tratate de medicină sau monografii în care au inclus detalii despre Țările Române și populația autohtonă. Mulți medici, posedând un spirit iluminist preluat din Occident pe timpul cât au frecventat cursurile facultăților de medicină și, având o stare materială deosebită, au dat spre tipărire în limba poporului concluziile cercetărilor lor. În schimb, pentru zona Timișoarei au rămas consemnate rapoartele întocmite de Claudius Florimund Mercy, în care erau descrise cauzele morții în masă a populației. Apoi, medicul de campanie Kramer a studiat după câțiva ani problemele de sănătate a populației din Banat și în anul 1735 a dat la tipar lucrarea *Medicina taberelor*, în care prezenta cauza mortalității

excesive și susținea că este vorba despre febra de tabără, cunoscută sub numele de *morbus hungaricus*.

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea Transilvania a fost zdruncinată pe alocuri de focare de ciumă, autoritățile vieneze au trimis pentru stăvilirea acestora pe medicul Adam Chenot care în urma rezultatelor obținute a redactat trei lucrări tipărite în Imperiu ulterior legate de Principat și cauzele izbucnirii molimei. Informații despre starea de sănătate a populației din Transilvania au fost incluse și în paginile lucrării lui Francesco Grisselini. În anul 1783, doctorul J. Benkő, din afara Principatului, a publicat la Bratislava, *Nomina vegetabilium*, o carte cu conținut informativ despre plantele medicinale din Transilvania. Ne mai rămâne să îi amintim pe medicii J. G. Hoffinger și Andre Etienne cu lucrări despre bolile venerice în zonele miniere din Transilvania.

Cercetarea de față, fiind ancorată în problematica sănătății populației din Transilvania, considerăm utilă și complementară tratarea răspândirii spitalelor și farmaciilor în spațiul românesc în general apoi în special. În Evul Mediu și chiar în primele perioade ale renașterii românești, se aflau pe lângă mănăstiri bolnițe, care erau forme de organizare a unui spațiu destinat infirmilor, bolnavilor și celor săraci. Sistemul bolnițelor a pătruns la noi în țară, pe filieră slavă, fiind întâlnit pentru prima dată la mănăstirea Vodița, după care s-a răspândit atât în Țara Românească cât și în Moldova. În Transilvania existau ordine călugărești ale cultului catolic care aveau pe lângă chilii și câteva camere destinate bolnavilor, în care un călugăr se îngrijea de acordarea hranei și a tratamentului corespunzător. În secolul al XVIII-lea, autoritățile au deschis în orașele mai mari spitale, acestea funcționau doar pe timpul molimelor după care erau dezafectate. Am redat informații despre instituțiile filantropice din Țările Române și Principatul Transilvaniei pentru a se observa trecerea de la modelul empiric al spitalului la cel modern preluat din Occident.

Legat de farmacii am prezentat pe cele care au activat în epocă atât în Principatele Române cât și în Transilvania. Din informațiile menționate în lucrare vom observa că cele mai multe spițerii se aflau în Transilvania, în special în sudul regiunii, în orașe precum Brașov, Sibiu, Făgăraș, Orăștie etc., deoarece sașii întrețineau legături cu centrele medicale din Germania. Am inclus capitolul despre spitale și farmacii pentru o mai bună observare a stadiului științei medicale la începutul secolului al XVIII-lea și evoluția sa până în veacul următor.

În cel de al II-lea capitol intitulat *Implicarea cercurilor aulice și a autorităților locale în sfera sănătății a supușilor din Transilvania* am amintit și discutat despre mijloacele de transmitere a informațiilor de la centru spre periferie. Odată cu anexarea Principatului Imperiului Habsburgic, peisajul cultural din Transilvania a beneficiat de pe urma marilor curente ideologice care au străbătut Europa, deoarece odată cu includerea Transilvaniei s-a

produs și o schimbare în viața politică, religioasă și culturală. La procesul de emancipare culturală au contribuit și tipografiile, aflate sub patronajul Cancelariei Aulice, care au început să imprime la sfârșitul secolului al XVII-lea și în cel următor, cărți destinate vieții spirituale a românilor. Din această perioadă autoritățile vieneze deschid un nou program de ridicare prin cultură a populației transilvănene, prin oferirea privilegiilor pentru tipografii. De acum înainte, au fost emise și tipărite ordonanțe imperiale privind Transilvania din punct de vedere administrativ, economic și cultural în tipografiile de la Blaj, Sibiu, Cluj apoi Viena și Buda. Prin intermediul tiparului, au fost publicate legi și reguli din domeniul economic, administrativ, cultural, religios sau medical, cu scopul de instruire și educare a populației. În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, pe lângă ordonanțe de ordin medical, autoritățile au impus medicilor din Transilvania și traducerea unor cărți medicale din limbile latină, maghiară sau germană.

În secolul al XVIII-lea tipografiile au creat puntea de legătură între autoritățile guberniale și populație. Principalele centre tipografice care au imprimat decrete prin care s-a manifestat reformismul terezian și iosefin au fost: *Tipografia Liceului Academic din Cluj*, înființată în anul 1726; *Tipografia Seminarului din Blaj*; *Tipografia lui Joseph Lorenz von Kurzböck din Viena*; *Tipografia Universității din Buda*; *Tipografiile lui Petru și Ioan Bart din Sibiu și Cluj*; *Tipografia lui Johann Georg Schöbeln și Franz Schöbeln din Brașov*; *Tipografia Liceului Regesc din Cluj* și *Tipografia Liceului Reformat din Cluj*.

Metoda de imprimare a legilor dată de autoritățile imperiale, a fost aplicată prima dată de împăratul Leopold I, care a acordat, la data de 12 decembrie 1701, libertate creștinilor de a adera la oricare din cele patru confesiuni recunoscute din Ardeal, prin Diploma Leopoldină. Împărăteasa Maria Tereza a văzut prin emiterea actelor imperiale începerea implementării politicii și culturii în Imperiu. Emiterea de decrete oficiale a fost redusă numeric în această perioadă, și dezbăt în cea mai mare parte conflicte religioase. Un procent nesemnificativ îl reprezintă deocamdată actele militare și medicale. Prin curentul inițiat de Iosif al II-lea, a fost creată o metodă de răspândire a politicii de stat prin imprimarea ordonanțelor oficiale pe calea tiparului.

În perioada aflată în discuție au fost emise printre altele și documente medicale, principalul motiv fiind observarea de autoritățile vieneze a problemelor sanitare cu care se lupta populația autohtonă din Transilvania. S-a dorit într-o oarecare măsură ridicarea nivelului stării de sănătate a populației din Principat și din Imperiu. Ordonanțele, din punct de vedere al subiectului dezbătut, pot fi grupate în două categorii: în prima categorie se integrează actele privind descrierea și tratarea unor boli epidemice, precum holera, ciuma, sifilisul și variola, iar în a doua categorie au fost inserate ordonanțele care tratează mijloacele profilactice, adică măsurile abordate de autorități pentru prevenirea introducerii în țară a unor epidemii, ciuma și

holera, inițiind la granițele Principatului, programul carantinelor sau metode etice de propagandă a vaccinării împotriva variolei, tratarea bolilor de zi cu zi, acordarea primului ajutor al celor înecați și instrucțiuni pentru prepararea unei hrane corecte. În cercetarea noastră am întâlnit și documente imperiale emise atât de autorități cât și de conducerea bisericească, în care era interzisă introducerea bolnavilor pe timp de epidemie sau a celor infectați în biserici, deoarece participarea lor la slujbe reprezenta modul cel mai prielnic de transmitere a bolii.

La mijlocul secolului al XVIII-lea, autoritățile vieneze au emis o serie de documente care pot fi considerate ca fiind scrieri medicale pentru Transilvania. Directivele imperiale, chiar dacă au avut un caracter administrativ, au contribuit la formarea unei terminologii medicale românești. Putem afirma și faptul că au o mare valoare documentară, filologică și bibliografică, fiind cele dintâi cărți medicale tipărite în limba română. Multe dintre ele lipsesc din monumentală bibliografie a lui Ioan Bianu, Nerva Hodoș și Dan Simonescu, deoarece în momentul efectuării cercetării autorii nu posedau aceste informații, sau ele reprezintă foi volante, documente care sunt considerate de multe ori piese de arhivă.

Pe lângă actele medicale, atât autoritățile de la Viena cât și Guvernul Transilvaniei, au ordonat imprimarea unor ordonanțe pentru aducerea la cunoștința poporului a unor informații de utilitate publică, dezbătând diferite teme cum ar fi: agricultură: cultura bumbacului, curățirea pomilor, creșterea viermilor de mătase, cultura albinelor, cultura cânepei; gastronomie: folosirea ca hrană a ciupercilor și ghindelor; industrie casnică: tăbăcirea pieilor, despre facerea pâinii; medicină veterinară: combaterea bolilor la animale ș.a.

În epoca preiosefină, ordonanțele imperiale și guberniale păstrau metoda tradițională de difuzare, adică erau citite în cadrul întâlnirilor populației la târguri, în biserici, astfel putem preciza faptul că decretele erau făcute publice cu prilejul organizării diferitelor întâlniri care aveau loc în orașe la un anumit interval de timp. Începând cu anul 1780, Împăratul Iosif al II-lea a emis în data de 11 martie un decret prin care porunca preoților citirea ordonanțelor în biserici. Actul imprimat în 1780, a fost repetat și publicat pe tot parcursul domniei iosefine, nouă rămânându-ne doar datoria de a prezenta etapele pe care o dispoziție o urma de la emitent până la ascultător. *In primo* documentul era emis de Împărat, după care Guvernul Transilvaniei se îngrijea de traducerea în limba română, deoarece actul a fost redactat în latină, maghiară sau germană, apoi plătea unor tipografii autohtone sau vieneze taxa de tipărire și stabila tirajul dorit, după care se ocupa de difuzarea lui conducerii confesiunilor din Transilvania. *In secundo* exemplarele recepționate de episcop erau trimise mai departe protopopilor, iar protopopii le trimiteau preoților, cu dispoziția de a fi citite în biserică, la finalul fiecărei slujbe, după cazanie sau predică. Nerespectarea ordinului impus atât pe cale politică cât și eclezială atrăgea pedepsirea preotului. Actul putea fi dat și credincioșilor

cunoscători de carte pentru a-l citi. Dacă ordonanțele imperiale nu dezbăteau subiecte bisericești, atunci ele puteau fi transmise auditoriului tot pe cale orală de autoritățile administrației locale. Metodele impuse de autorități în vederea publicării actelor mai sus amintite aveau ca scop punerea în practică a dispozițiilor menționate în textul ordonanțelor. Nu se dorea ca decretul imperial să rămână la nivel de emiteră, ci scopul final și principal era acela de a fi înțeles și pus în aplicare. Într-o altă ordine de idei, emiteră actelor imperiale, nu numai ale celor medicale, denotă interesul autorităților de a-și asigura ascultarea din partea supușilor, apoi de a le oferi metode adecvate pentru creșterea nivelului de trai.

Aplicabilitatea ordonanțelor imperiale emise de autoritățile de la Viena, în speță celor medicale, se poate observa prin tipărirea și retipărirea lor, ceea ce explică deteriorarea lor, dar și prin nerespectare la diferite nivele.

În cea de a doua subdiviziune a capitolului intitulată *Medicina românească oglindită în paginile ordonanțelor emise de Curtea de la Viena și Guberniul transilvan*, am încercat să evidențiez reforma sanitară impusă de autorități prin decretele imperiale și locale pentru stăvilirea bolilor. Întâlnim în cuprinsul ordonanțelor menționate rețete pentru tămăduirea anumitor boli epidemice, scrieri de educație sanitară concepute de medicii învățați, cât și texte în care se observă atitudinea Bisericii în rezolvarea problemelor medicale din rândul populației. Alte probleme tratate în publicațiile medicale românești pot fi grupate în următoarele segmente: lupta autorităților cu populația din Principat care nu respectau deciziile guvernamentale legate de programul carantinelor, tehnici empirice de tămăduire a bolnavului în cadrul familiei, folosirea tratamentelor care se află la farmacia, informări despre apariția unui virus epidemic. Am considerat că scrierile legate de industrie casnică, economie, industrie alimentară și medicină veterinară să nu fie incluse în paginile capitolului aflat în discuție, chiar dacă în mod secundar oferă informații care ajută la păstrarea stării de sănătate.

Am prezentat în cuprinsul lucrării textele ordonanțelor imperiale, care au avut un aport pozitiv în emanciparea culturală. Prestigiul actelor imperiale emise în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea este confirmat de numărul copiilor înregistrate în prima jumătate a veacului următor, ceea ce poate demonstra faptul că decretele și-au atins scopul dorit, fiind folosite informațiile din acestea în tămăduirea casnică, dar există și posibilitatea de nerespectare lor, care putea fi cauza revenirilor periodice de editare. Informația obținută în urma cercetărilor a fost sintetizată pe segmente în funcție de problemele dezbătute: despre epidemiile de ciumă și programul carantinal impus la granițele Imperiului; propaganda vaccinului antivariolic în rândul populației din zonele rurale; despre lecurile casnice și bolile de zi cu zi.

Ordonându-le în funcție de tema dezbătută am observat că cele mai multe tratau ramura epidemiologică și în special programul de funcționare a cordonului de carantină de la

granița Imperiului. După ciurma din 1742-1743, Împărăteasa Maria Tereza a optat pentru emiterea de ordonanțe imperiale, astfel la data de 1 ianuarie 1744 se imprima la Cluj decretul *Rânduială de la pre înălțata crăiasa țării ungurești și a Bohemii, Maria Terezia, preamiloșiva noastră doamnă prin comisia sau scaunul sănătății în Ardeal*, în care comercianții și trecătorii erau îndemnați să nu mai treacă prin alte locuri în Transilvania decât prin punctele de control aflate pe graniță. Scopul emiterii acestei ordonanțe a fost plata unei taxe de dezinfecție a produselor, marcând o creștere economică, ruperea legăturilor dintre românii aflați în interiorul Arcului Carpatic cu cei din exterior, cât și dorința de dezrădăcinare și oprire a comerțului prin importarea de mărfuri din Orient, încercându-se astfel susținerea comerțului local.

Peste 22 de ani, în 1766, autoritățile vieneze au emis o nouă ordonanță imprimată de această dată la Blaj în tipografia Seminarului. Actul a fost dat populației doar spre informare și aducere aminte de regulamentele anterioare și nu spre reglementarea de noi precepte. Decretul a fost retipărit în epocă încă de două ori, în anul următor într-un alt format, tirajul fiind numai de o sută de exemplare. O a doua retipărire a ordonanței s-a realizat la data de 25 noiembrie 1773 la porunca episcopului unit Grigorie Maior, care la rândul său a primit-o spre publicare de la Guberniu. Astfel, din a doua jumătate a veacului al XVIII-lea se emiteau ordonanțe imperiale din sfera sanitară destul de rar, fiind însă retipărite des din dorința Guberniului ca populația autohtonă să nu uite legile în vigoare.

Ordonanțe cu subiect sanitar tipărite din ordin imperial sau gubernial au fost imprimate și spre sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui următor. Am prezentat în cuprinsul lucrării ordonanța în 10 puncte emisă în anul 1797, cât și pe cea din 1805 care a fost tipărită în limba română abia în anul 1813, fiind retipărită în același an cât și în 1819. Actele amintite anterior au avut același scop de aducere aminte a programului carantinal de la granița Imperiului.

Ultima ordonanță imperială emisă la Cluj în anul 1815, scrisă de către medicul Samuel Pataki din ordinul Guberniului transilvan reprezintă un succes editorial. Am numit-o manualul ciumei, deoarece în decret sunt menționate șase semne prezentate pe înțelesul tuturor, din care populația vremii putea să conștientizeze dacă este vorba de o boală epidemică sau nu.

Variola fiind o boală care provoca mari daune în rândul populației, autoritățile au emis noi dispoziții cu privire la modalitatea de tratare prin metoda descoperită de Eduard Jenner în anul 1798, numai că atât locuitorii Principatului Transilvaniei, cât și ai Țărilor Române și ai Moldovei aveau rezerve în acest sens, nevoind să-și vaccineze copiii, pe principiu că se schimbă ceva în firea umană, dacă se introduce sevă preluată de la animale. Conducerea statului a încercat pe orice cale îndepărtarea temerii și prezentarea rezultatelor pozitive, începând prima dată prin emiterea de ordonanțe imperiale, apoi prin traducerea de cărți în care

se trata virusul variolic, iar mai târziu au apelat și la preoți, impunându-le ca în locul predicii să prezinte beneficiile vaccinului antivariolic. La începutul veacului al XIX-lea protomedicul Transilvaniei, Michael Neustädter a început în anul 1804 propaganda antivariolică prin lucrarea *Cuvânt pre scurt despre ultuirea vărsatului de vacă*. Astfel autoritățile imperiale fiind conștiente de faptul că preotul are capacitatea de a implementa o gândire pozitivă în mentalitatea poporului, mai bună decât funcționarul sau medicul, au emis o seamă de ordonanțe oficiale care urmau să fie citite în locul predicii, la finalul liturghiei. Prima ordonanță de acest gen a fost tipărită la Sibiu, la data de 13 mai 1805 cu titlul de *Îndemn către părinți pentru ultuire*. Se cerea preoților să informeze credincioșii cu privire la apariția unei cărții *Despre ultuirea vărsatului de vacă la prunci*, în care erau prezentate foloasele vaccinului. Peste trei ani, la data de 14 decembrie 1808, se imprima la Sibiu o altă ordonanță din ordinul autorităților guberniale cu titlul *Îndemnare către oamenii căsătoriți*. Noul edict a avut la bază pe cel din 1805, păstrând aceeași formă: expunerea nenorocirilor create de variolă, apoi avantajele și dezavantajele inoculării și eficacitatea vaccinului. Astfel ordonanța din 1805 a mai fost tipărită în epocă odată în 1813.

În cel de al III-lea capitol intitulat *Problematika sănătății în paginile cărților românești vechi*, am prezentat epidemiile de ciumă care s-au abătut asupra Transilvaniei în secolul al XVIII-lea, cauzele și măsurile de eradicare. Am inserat în cuprinsul capitolului despre epidemii o subdiviziune numită *Atitudinea populației transilvănene în timpul epidemiilor*, în care ne-am ocupat de prezentarea mentalității țaranului român legată de boală. Datorită multitudinii focarelor epidemice din secolele precedente în Veacul Luminilor individul avea o oroare numai în momentul în care se pomenea apariția molimei. De aceea autoritățile încercau, în prima fază, să ascundă faptul că în anumite regiuni au apărut focare de infecție. Odată instaurată panica situația scăpa de sub control. Pentru creionarea tabloului epidemiologic am identificat în bibliografia străină aspecte ale gândirii pe timp de molimă a populației. În schimb, va fi vorba și de substratul religios care genera teama și groaza de boală, considerându-o pedeapsă de la Divinitate pentru încălcarea legilor morale. Este foarte interesantă gândirea populației din secolul al XVIII-lea, dusă la extreme datorită influențelor religioase și superstițiilor, boala ajungând să fie personificată și antropomorfizată, considerată o babă bătrână care aduce moartea înainte de vreme. Datorită concepțiilor superstițioase populația considera că molima pleacă doar dacă îi dau de mâncare, îi confecționează veșminte într-o singură noapte de nouă femei, poartă amulete magice la gât, trag brazde în jurul satului rostind formule de descântec. Însă boala se răspândea cu repeziciune prin hainele purtate și obiectele preluate de la cei contaminați.

În partea a doua a capitolului am discutat despre medicii transilvăneni preocupați de îmbogățirea literaturii medicale. Aceștia au lăsat lucrările lor despre anumite boli, despre

medicamente, rapoarte de activitate, patologia unor epidemii. Scrierile au dus pe de o parte la îmbogățirea istoriografiei medicale, iar pe de altă parte la fixarea și fundamentarea principiilor medicale. În această ordine de idei, am ordonat, în măsura posibilităților, contribuțiile esențiale tematice, pentru a se putea observa evoluția unora din preocupările medicilor transilvăneni. A vedea Principatul transilvan prin ochii medicilor înseamnă a o vedea de sus, prin ochii elitei. Am identificat operele scrise cu bibliografia românească retrospectivă și am atras atenția asupra preocupărilor principale de specialitate ale fiecărui medic. Preocupările medicilor practicieni și teoreticieni sintetizate în cărți tipărite, ori unele rămase în manuscris pot fi grupate astfel: tratate despre ciumă, ape minerale și dietă, infecțioase, cu transmitere sexuală și despre bolile de zi cu zi. Medicii erau cu totul nemulțumiți de nivelul de trai a populației Principatului transilvan contemporan lor, nu le plăceau nici orașele scufundate în noroi, cimitirele neglijate, piețele sufocate de deșeuri vegetale și animale, fără a mai aduce în discuție satele care sunt imaginea perfectă a unui peisaj rupt din infern: locuințe mici, dărăpănate și pline de umezeală, populate de niște ființe palide, slăbite de boală.

Samuel Köleséri, primul medic transilvănean de la începutul secolului al XVIII-lea s-a ocupat cu studierea focarelor de ciumă din regiune, urmându-i la scurt timp Martinus Lange. Medici precum Matyus Istvan, Lucas Wagner, Vasarhely Samuel, Zagoni Gabor, Jacob Hutter, Francisc Nyulas, Johann Hedwig și nu în ultimul rând Vasilie Popp, au fost preocupați de dietă și cercetarea izvoarelor minerale din Transilvania. Ramura oftalmologică a pătruns și s-a dezvoltat în Principat prin persoana medicului transilvănean Ioan Molnar Piuariu, fiind urmat îndeaproape de Johann Gottlieb Fabini. Bolile infecțioase și variolice cu care se confrunta populația autohtonă au fost cercetate de Andreas Szöts, Michael Neustädter și Ferencz Bene. Aproximativ într-o sută de ani, în Transilvania și-au manifestat interesul pentru viața mai sănătoasă a populației numeroși medici. I-am avut în vedere, în acest capitol, pe cei care au fost activi și în scris. Medicii, care au scris importante lucrări de specialitate, s-au bazat pe observațiile de zi cu zi din care au rezultat lucrările lor de sinteză. În literatura medicală au intrat și lucrările, care pentru informațiile lor au fost traduse din alte limbi, dar în general numai din latină, maghiară și germană. Important este că a început să se formeze literatura de specialitate în domeniu.

În ultimul subcapitol, cel mai vast, am sistematizat bolile pe baza tipăriturilor în limba poporului imprimate în perioada cercetată. Astfel, am început discuția cu informații despre ciumă scoțând în evidență faptul că interesul pentru sănătate a devenit tot mai important, autoritățile fiind cele care au ordonat traducerea de carte medicală în limba poporului, încercând astfel emanciparea populației în vederea păstrării sănătății. Prima carte medicală care a circulat și în Principat a fost tradusă din limba poloneză de Gavriil Vinețchi, un ofițer al curții domnești din Țara Românească, și purta titlul de *Cărticică care cuprinde multe lucruri*

de folos, imprimată la București în 1806. Leacurile menționate de Vinețchi în lucrarea sa le întâlnim, într-un număr redus incluse și în *Calendarul pre anul 1818*, imprimat la Buda. În *Calendarul pre anul 1816* de la Sibiu a fost introdusă o rețetă bazată pe folosirea din abundență a untdelemnului. Trecând mai departe la bolile venerice trebuie să precizăm faptul că sifilisul a acaparat o parte din populația Transilvaniei îndeosebi după anul 1769 când o mare parte din prostituatele și vagabonzii din Viena au fost încărcați pe corăbii pentru a fi debarcați în Banat. Autoritățile s-au îngrijit și de stăvilirea acestei boli distrugătoare de familie, trimițând pe medicul Andre Etienne. Acesta a descoperit chiar un leac în zona cercetată a Munților Apuseni, dar paralel cu acesta au mai studiat boala și medicii Colegiului Medical din Cluj, Andreas Szöts și Ioan Eckstein, care în anul 1802 au tipărit concluziile examinării bolii în limba maghiară iar următorul an în limba română.

Am mai precizat pe lângă acestea și tipăriturile cu conținut propagandist, prin care aduceau la cunoștința populației autohtone noua metodă de vaccinare împotriva variolei. În Transilvania mari epidemii de variolă au fost consemnate în anii 1712, 1718, 1744, 1758, 1765, 1767 și 1795, când foarte mulți copii au murit sau au rămas desfigurați. Protomedicul Transilvaniei de la începutul secolului al XIX-lea, Michael Neustädter, a conceput o legislație sanitară, punând accent pe sănătatea publică lansând primele teorii ecologice despre boli. A rămas în cultura medicală și datorită faptului că a inițiat procesul de popularizare a tehnicii vaccinării în rândul populației transilvănene, deoarece cunoștea că primele încercări nu au avut rezultatul dorit, primii vaccinați decedând. Primele sale idei și concluzii au fost tipărite la Sibiu în anul 1803 în limba germană după care următorul an și în limba română. Conducerea vieneză pentru a populariza cât mai repede și cât mai bine metoda vaccinării a ordonat ca în anul 1804 tipografia din Buda să imprime copii ajustate după lucrarea lui Neustädter în limba română, fiind o tipăritură nemenționată în Bibliografia Românească Veche. În acest curent se încadrează și Ferencz Bene cu lucrarea *Scurtă învățătură pentru vărsatul cel mântuitoriu*, tipărită în limba română în anul 1817 în tipografia din Buda. Informații despre beneficiul vaccinului întâlnim și în paginile *Calendarului pre anul 1814* imprimat la Buda, preluate ulterior în cel pe anul 1817. Până în acest moment specialiștii istoriei medicale cunoșteau informațiile *Mare luare de samă pentru întreaga ținerea sănătății, pentru boli și pentru moarte și Ceva mai pre scurt despre vărsat (bubac) și despre altoirea lui*, doar din *Calendarul pre anul 1817* apărut la Buda, fără a ști că sunt simple preluări din *Calendarul pre anul 1814*.

Dacă aruncăm o privire de ansamblu asupra publicațiilor apărute în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și în primele decenii a veacului următor, putem spune că autoritățile au păstrat același principiu în vederea emancipării populației, începând cu emiterea de ordonanțe, cele în care se dezbătea oprirea flagelului ciumei prin menționarea de pedepse asupra celor care încercau să nu le respecte. În alte publicații despre variolă se încearcă o altă metodă și

anume cea de propagare a noilor cunoștințe medicale. Dacă dorim o împărțire pe secole, putem spune că în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, oficialitățile impuneau prin semnalarea pedepselor respectarea regulilor, pe când în prima jumătate a veacului următor era prevăzută implementarea informațiilor din domeniul medical pe filieră pașnică. În ceea ce privește acceptării vaccinului, a existat o mare parte din populație care era reticentă și de acea autoritățile au recurs la metodele de propagandă. Lupta autorităților cu populația suspicioasă și superstițioasă a reprezentat o încercare de trecere de la medicina empirică la cea științifică.

Pe lângă cele trei mari boli ale Secolului Luminilor, ciumă, sifilis și variolă, în paginile tipăriturilor, și de altă factură, nu numai medicală, au fost inserate o mulțime de rețete și modalități de tratare a diferitelor boli. Amintim în primul rând calendarele apărute în perioada 1731-1830 în oficinile din Sibiu, Brașov, Cluj, Oradea, Viena și Buda, cât și cărțile cu conținut moralizator apărute în primele trei decenii ale secolului al XIX-lea. Am extras în special din Calendarele de la Sibiu și Buda informații legate despre corpul uman; din traducerea lui Samurcaș informații prețioase pentru cultivarea și folosirea cartofilor ca hrană; în calendarele de la finalul secolului al XVIII-lea am întâlnit doctorii preluate din medicina casnică pentru orice durere întâlnită la corpul uman, cât și rețete culinare. Tipăriturile cu conținut moralizator în care au fost inserate principii medicale au fost traduse de diferiți erudiți ai vremii. Printre aceștia se numără Nicodim Greceanu, Teodorovici Nica, Vasile Ghergheli de Ciocotiș și Moise Fulea.

Informațiile menționate în cuprinsul lucrării, abundă în cazul medicilor transilvăneni de lucrări de specialitate prin carer aceștia și-au adus aportul la dezvoltarea literaturii medicale din veacul al XVIII-lea și începutul celui următor. Apariția medicilor români în literatura autohtonă reprezintă punctul culminant al acestui subcapitol. Am încercat astfel să surprindem stadiul medicinei românești în Secolul Luminilor, cât și influența autorităților centrale asupra evoluției științei și literaturii medicale. În cuprinsul lucrării am observat că la începutul secolului al XIX-lea întâlnim în Transilvania medici autohtoni, care și-au definitivat studiile la centrele universitare din Olanda, Germania și Austria.

În cuprinsul lucrării, atât în cadrul celui de al II-lea capitol cât și în următorul, am inserat informații legate de apariția documentelor imperiale și a cărții cu conținut medical și în celelalte regiuni românești, și anume Țara Românească și Moldova, din două motive: primul fiind acela de comparație cu situația din Transilvania, unde autoritățile s-au implicat intens în ridicarea stării de sănătate a Principatului, mai ales prin imprimarea de carte și document cu conținut sanitar. Multe dintre ele au fost luate ca exemple demne de urmat și adoptate de domnitori pentru populația din Țările Române. Al doilea motiv este acela că, chiar dacă a apărut cartea medicală în alte arealuri teritoriale, ea cu siguranță a ajuns și în Transilvania deoarece era redactată în limba română și prin firească circulație a depășit granițele.

Prin intermediul cărților românești cu conținut medical s-a definitivat atât procesul de trecere de la o medicină empirică la una științifică bazată pe cunoștințe și tratamente elocvente, cât și crearea unei literaturi medicale românești pe baza dezvoltării vocabularului medical.

BIBLIOGRAFIE

- Sursă edită

1. *Alexandria sau Istoriia a Alexandrului celui Mare din Machedonia*, Sibiu, 1794, cercetată Cercetat pe site-ul www.dacoromanica.ro la link-ul: http://digitoool.dc.bmms.ro:1801/webclient/DeliveryManager?pid=227898&custom_att_2=simple_viewer&search_terms=1794&pds_handle=, în data de 25.05.2015.
2. Bene, Ferencz. *Scurtă învățătură pentru vărsatul cel mântuitoriu*, Buda, 1817, cercetată pe site-ul www.dacoromanica.ro la următorul link http://digitoool.dc.bmms.ro:1801/view/action/nmets.do?DOCCHOICE=468526.xml&dvs=1458243082989~605&locale=en_US&search_terms=scurta%2520invatatura&adjacency=N&VIEWER_URL=/view/action/nmets.do?&DELIVERY_RULE_ID=4&usePid1=true&usePid2=true, în data de 13.05.2015.
3. Bianu, Ioan. Hodoș, Nerva. Simonescu, Dan. *Bibliografia Românească Veche 1508-1830*, I-IV, 1508-1830, București, Editura Academiei Române, 1903-1944.
4. *Bibliografia Românească Modernă*, București, Editura Academiei Române, 1984-1995.
5. Budelkő. *Instrucțiuni pentru pregătirea pâinii de grâu*, Sibiu, 1788, cercetată în Biblioteca Academiei Române, Filiala Cluj-Napoca, Fond Unitarieni, pachetul 16, nr. 1080.
6. *Calendar pre anul 1819*, Buda, cercetat pe site-ul www.dacoromanica.ro, la link-ul: http://digitoool.dc.bmms.ro:1801/view/action/nmets.do?DOCCHOICE=508431.xml&dvs=1463817207387~471&locale=en_US&search_terms=buda+1819&adjacency=&VIEWER_URL=/view/action/nmets.do?&DELIVERY_RULE_ID=4&usePid1=true&usePid2=true, în data de 22.05.2015.
7. *Calendar*, Buda, 1820, cercetat în Biblioteca Academiei Române, Filiala Cluj-Napoca, Cota, BRV 1066A.
8. *Calendarul*, Brașov, 1733, cercetat în Biblioteca Academiei Române, Filiala București, Cota CRV 207. Cercetat pe site-ul www.dacoromanica.ro, la link-ul: http://digitoool.dc.bmms.ro:1801/view/action/nmets.do?DOCCHOICE=85025.xml&dvs=1463818943227~874&locale=en_US&search_terms=1733&adjacency=&VIEWER_URL=/view/action/nmets.do?&DELIVERY_RULE_ID=4&usePid1=true&usePid2=true, în data de 24.05.2016.
9. *Calendarul*, Sibiu, 1816, Cercetat pe site-ul www.dacoromanica.ro la următorul link: http://digitoool.dc.bmms.ro:1801/view/action/nmets.do?DOCCHOICE=454487.xml&dvs=1459444948952~645&locale=en_US&search_terms=calendar&adjacency=N&VI

[EWER_URL=/view/action/nmets.do?&DELIVERY_RULE_ID=4&usePid1=true&usePid2=true](#)

10. *Calendarul* pe anul 1817, Buda, cercetat pe site-ul www.dacoromanica.ro la următorul link:

http://digitool.dc.bmms.ro:1801/view/action/nmets.do?DOCCHOICE=464544.xml&dvs=1457037007123~106&locale=en_US&search_terms=calendar&adjacency=N&VI EWER_URL=/view/action/nmets.do?&DELIVERY_RULE_ID=4&usePid1=true&usePid2=true, la data 18.02.2016.

11. *Calendarul pre anul de la Hristos*, Buda, 1824, cercetat pe www.dacoromanica.ro la link-ul:

http://digitool.dc.bmms.ro:1801/view/action/nmets.do?DOCCHOICE=641122.xml&dvs=1457037741010~587&locale=en_US&search_terms=calendar&adjacency=N&VI EWER_URL=/view/action/nmets.do?&DELIVERY_RULE_ID=4&usePid1=true&usePid2=true accesat la data 21.01.2016.

12. *Calendari românesc*, Sibiu, 1802, Cercetat pe www.dacoromanica.ro la link-ul:

http://digitool.dc.bmms.ro:8881/R/D6TY7NDD8YBG8KH82HDN98XYLL21PIC EDBSFDJQID1NNXTFC71-03493?func=results-jump-full&set_entry=000160&set_number=008385&base=GEN01 în data de 07.01.2016.

13. *Calendarul românesc*, Sibiu, 1803, cercetată în Biblioteca Central Universitară „Lucian Blaga” din Cluj-Napoca, cota MS 863.

14. *Calendarul ce slujește pre 100 de ani*, Buda, 1814-1815, Exemplar cercetat pe www.dacoromanica.ro la link-ul:

http://digitool.dc.bmms.ro:8881/R/D6TY7NDD8YBG8KH82HDN98XYLL21PICED BSBFDJQID1NNXTFC71-03428?func=results-jump-full&set_entry=000147&set_number=008385&base=GEN01, la data 27.02.2016.

15. *Calendarul pe 112 ani*, Iași, 1785, Cercetat în Biblioteca Central Universitară Cluj-Napoca, Cota CRV 1124.

16. *Calendarul de la Buda*, 1814, Cercetat pe site-ul www.dacoromanica.ro având următorul link:

http://digitool.dc.bmms.ro:8881/R/UNAV7YNHRD38HP2137PDC6FG23G4AV8DY 865DBI1QT7RNEEVS5-01607?func=results-jump-full&set_entry=000150&set_number=005531&base=GEN01

17. *Cărticică care cuprinde multe lucruri de folos*, traducător Gavriil Vinețchi, 1806, București, cercetată în Biblioteca Central Universitară „Lucian Blaga” din Cluj-Napoca, cota CRV 1161.

18. Contos, Polizois. *Învățătură de multe științe folositoare copiilor creștinești cei ce vor vrea să învețe și să știe Dumnezeiasca Scriptură*, traducător Nicodim Greceanu, Sibiu, 1811, Cercetată pe site-ul www.dacoromanica.ro la link-ul: http://digitool.dc.bmms.ro:8881/R/5331UCMAXDIBE4JA6IDGNBFBIBJ5IJTCA5736C4EK4ARM7EHRBU-07932?func=results-jump-full&set_entry=000042&set_number=014982&base=GEN01 în data de 21.12.2015.
19. Ghergheli, Vasile. *Omu de lume*, Viena, 1918, cercetată în Biblioteca Academiei Române, Filiala București, Cota CRV 1143. Cercetat pe site-ul www.dacoromanica.ro, la link-ul: http://digitool.dc.bmms.ro:1801/view/action/nmets.do?DOCCHOICE=509916.xml&dvs=1463818589400~114&locale=en_US&search_terms=omu+de+lume&adjacency=&VIEWER_URL=/view/action/nmets.do?&DELIVERY_RULE_ID=4&usePid1=true&usePid2=true, în data de 20.05.2016.
20. *Îndemn către părinți pentru ultuire*, Sibiu, 1805, cercetată în Biblioteca Academiei Române, Filiala București, Fond Foi Volante, nr. 799.
21. *Îndemn pentru oltuirea vărsatului*, Cluj, 1808, cercetată în Biblioteca Academiei Române, Filiala Cluj-Napoca, Cota CRV 920.
22. *Întărirea orânduinelor pentru betesuguri lipitoare*, Cluj, 1813, cercetată în Biblioteca Academiei Române, Filiala Cluj-Napoca, Cota CRV 953.
23. *Învățătură pentru ultuirea vărsatului*, Chișinău, 1816, cercetată în Biblioteca Academiei Române, Filiala Cluj-Napoca, Cota BRV 929C.
24. *Învățătură de bubatul de vacă, pentru deșădăcinarea și istvovirea bubatului firesc, după porunca Preaînaltei împărății, prin arhiepiscopul Carloveșului și mitropolitul Ștefan, părinților și tuturor celor mai bătrâni ai neamului românesc comendăluită*, Buda, 1804, cercetată pe site-ul www.dacoromanica.ro, la link-ul: http://digitool.dc.bmms.ro:1801/view/action/nmets.do?DOCCHOICE=248448.xml&dvs=1463815586800~301&locale=en_US&search_terms=1804&adjacency=&VIEWER_URL=/view/action/nmets.do?&DELIVERY_RULE_ID=4&usePid1=true&usePid2=true, în data de 20.05.2015.
25. *Învățătură theologhicească despre năravurile detoriile oamenilor creștini*, Sibiu, 1820, Cercetată pe site-ul www.dacoromanica.ro, la link-ul: http://digitool.dc.bmms.ro:8881/R/9KUFH5L14QSGRIPPU6231QQ89LSYSGHV8TB86DCTUH5AFKUYV6-09556?func=results-jump-full&set_entry=000041&set_number=017780&base=GEN01, la data de 12.12.2015.
26. Kampe, Heinrich, Johann. *Cărticica moravurilor bune pentru tinerime*, Sibiu, 1819, cercetată în Biblioteca Academiei Române, Filiala București, Cota CRV 1035.

27. Neustädter, Michael. *Cuvânt pre scurt despre ultuirea vărsatului de vacă. Spre întărirea inimii pentru toți părinții din Ardeal*, Sibiu, 1804, cercetat pe site-ul www.dacoromanica.ro la următorul link:
http://digitool.dc.bmms.ro:1801/view/action/nmets.do?DOCCHOICE=248304.xml&dvs=1458242196427~867&locale=en_US&search_terms=neustadter&adjacency=N&VIEWS_URL=/view/action/nmets.do?&DELIVERY_RULE_ID=4&usePid1=true&usePid2=true, în data de 23.09.2015.
28. *Ordonanță pentru prevenirea și combaterea ciumei*, 1813, cercetată în Biblioteca Academiei Române, Filiala Cluj-Napoca, fond Unitarieni, pachetul 18, nr. 1425.
29. Pataki, Samuel, *Semnele din care se poate cunoaște ciuma*, 1815, Cluj, cercetată în Biblioteca Academiei Române, Filiala Cluj-Napoca, Cota CRV 992.
30. Popp, Vasilie. *Disertație despre tipografiile românești în Transilvania și învecinatele țări de la începutul lor până la vremile noastre*, Sibiu, 1838, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1995.
31. Popp, Vasilie. *Despre apele minerale de la Artăpac, Bodoc și Covasna*, Sibiu, 1821.
32. Răduțiu, Aurel. Gyemant, Ladislau. *Repertoriul actelor oficiale prind Transilvania tipărite în limba română 1701 – 1847*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1981.
33. *Rânduială dela pre înălțata crăiasa țării ungurești și a Bohemii, Maria Terezia, preamiloștiva noastră doamnă prin comisia sau scaunul sănătății în Ardeal*, Cluj, 1744, cercetată în Biblioteca Academiei Române, Filiala Cluj-Napoca, Cota CRV 930.
34. *Rânduielei pentru contumații*, Blaj, 1766, cercetată în Biblioteca Academiei Române, Filiala Cluj-Napoca, Cota CRV 932.
35. Ruckert, Albert, Christian. *Învățătură pentru facerea pâinii*, traducător Dimitrie Samurcaș, Iași, 1818, cercetată pe site-ul www.dacoromanica.ro la următorul link:
http://digitool.dc.bmms.ro:8881/R/4IVJTJ3X6D2L595LDNTRV1K19MNBVD3DM6BD32DHBUXLKJS66F-07264?func=results-jump-full&set_entry=000002&set_number=011925&base=GEN01, în data de 16.03.2015.
36. Szóts, Andreas. Ekstein, Janos. *Învățătură adevărată pre scurt a vindeca boala sfranțului, după experenția și ispitirile cele mai nouă*, Cluj, 1803, cercetată în Biblioteca Academiei Române, Filiala Cluj-Napoca, Cota CRV 603.
37. Teodorovici-Nica, Ioan. *Moralnice sentenții sau folositoare pilde*, Buda, 1813, Publicație cercetată pe site-ul www.dacoromanica.ro la următorul link:
http://digitool.dc.bmms.ro:8881/R/5331UCMAXDIBE4JA6IDGNBFBIBJ5IJTCA5736C4EK4ARM7EHRBU-03630?func=results-jump-full&set_entry=000002&set_number=015069&base=GEN01, la data de 02.01.2016.

38. Veress, Andrei. *Bibliografia Româno-Ungară, românii în literatura ungară și ungarii în literatura română (1473-1780)*, Vol. I - II, București, Cartea Românească, 1931.
- Cărți
39. Ambruster, Adolf. *Dacoromano-Saxonica*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1980.
40. Aries, Philippe. *Omul în fața morții*, vol. I, București, Editura Meridiane, 1996.
41. Aries, Philippe. Duby, Georges. *Istoria vieții private*, vol. II, București, Editura Meridiane, 1995.
42. Barbu, Daniel. *Bizanț contra Bizanț. Explorări în cultura politică românească*, București, Editura Nemira, 2001.
43. Barbu, Gheorghe. *Arta vindecării în bucureștii de odinioară*, București, Editura Științifică, 1967.
44. Bartens, Werner. *Lexiconul erorilor medicale*, Traducere de Ioan Dinescu, București, Editura Paralela 45, 2006.
45. Bărbulescu, Constantin. *România Medicilor. Medici, țărani și igiena rurală în România de la 1860 la 1910*, București, Editura Humanitas, 2015.
46. Bărbulescu, Mihai, Deletant, Dennis, Hitchins, Keith, Papacostea, Șerban, Teodor, Pompiliu. *Istoria României*, Ediție revăzută și adăugită, București, Editura Corint, 2003.
47. Bercuș, Costel, Ioan. *Pagini din trecutul medicinei românești*, București, Editura Medicală, 1981.
48. Bergdolt, Klaus. *Ciuma – Istoria morții negre*, Traducere din limba germană de Maria Cătălina Radu, București, Editura All, 2013.
49. Bezviconi, G. *Contribuții la istoria relațiilor româno-ruse*, București, Editura Republicii Populare Române, 1958.
50. Biraben, Jean, Noel. *Les hommes et la pest en France et les pays europeens et mediterraneens*, tom. I, Muton, Paris, 1975.
51. Bologa, Valeriu. *Contribuțiuni la istoria medicinei în Ardeal*, Cluj-Napoca, Editura Institutului de arte grafice Ardealul, 1927.
52. Bologa, Valeriu. *Din istoria sifilisului*, Cluj-Napoca, Tipografia Națională, 1931.
53. Bologa, Valeriu. *Începuturile Medicinii Științifice Românești*, Cluj-Napoca, Tipografia foii „Lumea și Țara”, 1930.
54. Bologa, Valeriu. Brătescu, Gheorghe. Duțescu, Benone. Milcu, Ștefan. *Istoria Medicinii Românești*, București, Editura Medicală, 1972.

55. Bozac, Ileana. Pavel, Teodor. *Călătoria împăratului Iosif al II-lea în Transilvania la 1773*, Vol. I, ediția a II-a, Cluj-Napoca, Editura Academiei Române, Centrul de Studii Transilvane, 2007.
56. Braudel, Fernand. *Structurile cotidianului*, vol. I, București, 1994.
57. Brătescu, Gheorghe. *Epidemiile de-a lungul timpului*, București, Editura Științifică, 1968.
58. Brătescu, Gheorghe. *Grija pentru sănătate. Primele tipărituri de interes medical în limba române (1581-1820)*, București, Editura Medicală, 1988.
59. Brătescu, Gheorghe. Cernovodeanu, Paul. *Biciul holerei pe pământ românesc – O calamitate a vremurilor moderne*, București, Editura Academiei Române, 2002, pp. 14-15.
60. Brătescu, Gheorghe. Izsak, Samuel. *Polemici Hipocratice. Discursuri și prelegeri medicale (1791-1973)*, București, Editura Viața Medicală Românească, 1999.
61. Brossollet, Jacquelin. Mollaret, Henri. *Porquoi la peste? Le rat, la puce et la bubon*, Paris, Decouvertes Gallimard Sciences, 1994.
62. Burghela, Camelia. *Cămașa ciumei – note pentru o antropologie a sănătății*, București, Editura Paideia, 2003.
63. Candrea, Ioan – Aurel. *Folclor medical român comparat*, Iași, Editura Polirom, 1999.
64. Cartoian, Nicolae. *Cărțile populare în literatura românească*, ed. a II-a, vol. I, București, Editura Enciclopedică Română, 1974.
65. Cernea, Paul. *Personalități ale Oftalmologiei Românești*, ediția a II-a, revizuită și completată cu Istoria Oftalmologiei, Craiova, Editura Medicală Universitară de Medicină, 2000.
66. Cernovodeanu, Paul. Binder, Paul. *Cavalerii Apocalipsului, Calamități naturale din trecutul României*, București, Editura Silex, 1993.
67. Cernovodeanu, Paul. *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, serie nouă, vol. I (1801-1821), București, Editura Academiei Române, 2004.
68. Clucer, Alexandru. *De la Paracelsus la Pavlov. Deschizători de noi drumuri*, București, Editura Medicală, 1959.
69. *Contribuțiuni la Istoria Medicinii în R. P. R.* sub redacția prof. dr. Valeriu Bologa, București, Editura Medicală, 1955.
70. *Contribuțiuni la istoria legăturilor medicale Româno-ruse.* culegere alcătuită de colectivul catedrei de Istoria Medicinii de la I. M. F. Cluj, sub conducerea prof. dr. Valeriu Bologa, București, Editura de Stat pentru Literatura Științifică, 1952.
71. Crăiniceanu, Gheorghe. *Literatura medicală românească, Biografii și biografie.* București, Editura Academiei Române, 1907.

72. Chiș, Ioan, Florin. *Epidemiile și eradicarea lor în Nord-Vestul României, (secolele XVIII-XIX)*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2011.
73. Cservény, Anton. *Cronica calamităților și epidemiilor din Ardeal, Banat și teritoriile marginase de la 1007 – 1872*, Teză, Cluj-Napoca, Tipografia Gloria, 1934.
74. d'Herelle, Felix. *L etude d' une maladie – Le cholera*, F. Rouge & Cie, S.A. Lausanne, 1946.
75. Delumeau, Jean. *Frica în Occident (secolele XIV-XVIII)*, București, Editura Meridiane, 1986.
76. Delumeau, Jean. *Liniștiți și ocrotiți, Sentimentul de securitate în Occidentul de altădată*, vol. I, Iași, Editura Polirom, 2004.
77. Dudaș, Florian. *Catastrofe naturale în Transilvania. În lumina însemnărilor scrise pe Cărțile Românești Vechi, între 1500 și 1900*, Oradea, Editura Lumina, 1999.
78. Dușu, Alexandru. *Coordonate ale culturii românești în secolul al XVIII-lea*, București, Editura pentru Literatură, 1968.
79. Fabre, Gerard. *La Peste en l'absence de Dieu. Image votives et representation du mal lors de la pest provencalede 1720*, Archives des sciences sociales des religions, 1991, vol. 73, nr. 1.
80. Farndon, John. *50 de idei geniale care au schimbat omenirea*, București, Editura Litera, 2012.
81. Ferrieres, Madeleine. *Les Biens des pauvres. La consommation populaire en Avignon (1600-1800)*, Seyssel, Champ Vallon, 2004.
82. Foucault, Michel. *A supraveghea și a pedepsi. Nașterea închisorii*, București, Editura Humanitas, 1997.
83. Gall, Erno. *Intelectualitatea în viața socială*, București, Editura Științifică, 1965.
84. George-Andron, Ioan. „Calamități naturale și epidemii în Brașov și Țara Bârsei în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea”, în *Țara Bârsei*, nr. 3, Brașov, 2004.
85. Georgescu, Vlad. *Istoria Românilor, De la origini până în zilele noastre*, Ediția a III-a, București, Editura Humanitas, 1992.
86. Géza, Petrik. *Magyar Könyvészet 1712-1920*, Arcanum Digitéka, 2000.
87. Giurescu, C. Constantin. *Istoria Românilor, Volumul III, Partea a II – a, De la moartea lui Mihai Viteazu până la sfârșitul epocii fanariote (1601-1821)*, București, Editura Fundația pentru Literatură și Artă, 1946.
88. Gomoiu, Vasile. *Din istoria medicinei și a învățământului medical în România*, București, Editura Academiei Române, 1923.
89. Grecu, Ioan. Mermeze, Gheorghe. *Societatea română de Istoria Farmaciei*, Oradea, Editura imprimeriei de vest, 1990.

90. Iftimovici, Radu. *Istoria Medicinii*, București, Editura All, 1994.
91. *Istoria sfintei besereci a Șcheilor Brașovului*. Ed. îngrijită, studiu introductiv, indice de nume, glosar, note de Octavian Șchiau și Livia Bot, Editura pentru Literatură, 1969.
92. *Istoria Medicinii*. București, Editura Medicală, 1963.
93. *Istoria Medicinii Universale*. București, Editura medicală, 1970.
94. Izsak, Samuel. *Din trecutul legăturilor medicale româno-maghiare*, București, Editura Medicală, 1956.
95. Izsak, Samuel. *Studii și cercetări de istorie a medicinei și farmaciei din RPR*, București, Editura Academiei RPR, 1962.
96. Jancso, Bella. *Date nouă despre epidemia de ciumă din 1742-43 în Ardeal*, Cluj-Napoca, 1933.
97. Käfer, Istvan. *Az egyetemi nyomda négyszáz éve (1577–1977)* [400 years of the university press]. Budapest: Magyar Helikon, 1977.
98. Lebigre, Arlette. *La justice du roi. La vie judiciaire dans l'Ancienne France*, Paris, Editions Complexe, 1995.
99. Lenghel, Alexandru. *Istoricul ciumii în Cluj la 1738-1739*, Cluj-Napoca, Editura Tipografia Corvin, 1930.
100. Loew, Walter, J. *Câteva documente oficiale referitoare la Transilvania din timpul epidemiei de ciumă din anii 1813-1814*, Cluj-Napoca, 1936.
101. Lorinț, Florica. Bernabe, J. *La sorcellerie paysanne: approche anthropologique de l'Homo Magus, avec une etudesur la Roumanie*, Bruxelles, De Boeck, 1977.
102. Maria del Chiaro, Anton. *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia*, editată de Nicolae Iorga, București, 1914.
103. Mârza, Eva. *Din istoria tiparului românesc. Tipografia de la Alba Iulia (1577-1702)*, Sibiu, Editura Imago, 1998.
104. Mârza, Iacob. *Școala și națiune (Școlile de la Blaj în epoca renașterii naționale)*, Cluj – Napoca, Editura Dacia, 2003.
105. McNeill, William, H. *Le temps de la pest. Essai sur les epidemies dans l'histoire*, Hachette Litterature, Paris, 1978.
106. Mihailovici, Paul. *Tipărituri Românești în Basarabia. De la 1812 până la 1918*, București, Monitorul oficial și imprimeriile statului, imprimeria națională, 1940.
107. Milcu, Ștefan. Duțescu, Bogdan. *Istoria științelor în România, Medicina*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1980.

108. Mircea, Gabriela. *Tipografia din Blaj în anii 1747-1830*, Alba Iulia, Altip, 2008.
109. Miquel, Pierre. *Mille ans de Malheur – Les grandes epidemies du millenaire*, Neuilly-sur-Seine, Michel Lafon, 1999.
110. Morschitzky, Hans. Hartl, Thomas. *Frica de boală. Cum să o înțelegem și să o depășim*, traducere realizată de Doina Fischbach, București, Editura Trei, 2015.
111. Nicoară, Toader. *Sentimentul de insecuritate în societatea românească la începutul timpurilor moderne 1600-1830*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2002.
112. Nistor, Ferdinand. Ursoniu, Sorin. *Istoria Farmaciei*, Timișoara, Editura Lito UMF, 1996.
113. Outram, Dorinda. *Panorama Iluminismului*, Traducător Simona Ceaușu, București, Editura All, 2008, p. 244.
114. Papacostea, Șerban. *Oltenia sub stăpânirea austriacă 1718-1739*, Ediție îngrijită de Gheorghe Lazăr, București, Editura Enciclopedică, 1998.
115. Paveleanu, Teodor. *Istoria Farmaciilor din Transilvania*, vol. I-II Brașov, Sibiu, împrejurimi și Bistrița-Năsăud, Brașov, Editura Tipocart Brasovia, 1995.
116. Păcurariu, Mircea. *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, Compendiu, Ediția a II-a, Revizuită și adăugită, Sibiu, Editura Andreiana, 2007.
117. Poenaru, Daniela. *Contribuții la Bibliografia Românească Veche*, Târgoviște, Muzeul Județean Dâmbovița, 1973.
118. Portase, Maria. *Petru Maior-un ctitor de conștiințe*, București, Editura Minerva, 1973.
119. Popa, Mircea. *Ioan Molnar Piuariu*, Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2015.
120. Popp, Vasilie, *Despre înmormântările comune la daco-români*, tradusă din limba latină de Andreea Mârza, Alba Iulia, Editura Aeternitas, 2004.
121. Pruteanu, Paul. *Contribuție la Istoricul Spitalelor din Moldova, Spitalele din Moldova dependente de Epitropia generală a Casei Sfântul Spiridon, de la primele începuturi până la unirea serviciilor sanitare ale Moldovei și Munteniei*, București, Editura Medicală, 1957.
122. Răduică, Georgeta. Răduică, Nicodim. *Calendare și Almanahuri Românești 1731-1918*, Dicționar Bibliografic, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1981.
123. Roman, Nicoleta. *Deznădăjduită muiere n-au fost ca mine: femei, oroare și păcat în Valahia secolului al XIX-lea*, București, Editura Humanitas, 2016.

124. Roșu, Titus, L. *Însemnări și inscripții bihorene*, vol. I-II, Oradea, Editura Universității din Oradea, 1999.
125. Rotar, Marius. *Moartea în Transilvania în secolul al XIX-lea*, vol. I-II, Cluj-Napoca, Editura Accent, 2006.
126. Russo, V.D. *Cărți de bună cuviință în limba greacă și română. Studii și critice*, București, 1910.
127. Samarian, Pompei, Teodor. *Din trecutul epidemiologiei românești. Ciurma*, București, Institutul de Arte Grafice E. Mârvan, 1932.
128. Samarian, Pompei, Teodor. *Medicina și farmacia în trecutul românesc*, II, București, 1938.
129. Săsăujan, Mihai. *Habsburgii și Biserica Ortodoxă în Imperiul austriac (1740-1761)*, Cluj Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 2003.
130. Sârbu, Vasile. *Pagini din Istoria Chirurgiei Românești*, București, Editura Academiei Române, 2004.
131. Sechel, Teodora, Daniela. *Healthcare policy and the social discipline promoted by the habsburgs in Transylvania (1740-1830)*, Teză de doctorat susținută în anul 2008 la Cluj-Napoca.
132. Sontag, Susan. *Boala ca metaforă. Sida și metaforele ei*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1995.
133. Spielmann, Ian. *De la medicina empirică la medicina științifică*, București, Editura societății pentru răspândirea științei și culturii, 1961.
134. Spielmann, Jozsef. *Restituiri istorico-medicale*, București, Editura Kriterion, 1980.
135. Ștefănescu, Barbu. *Lumea Rurală din Crișana între Ev Mediu și Modern*, Oradea, Editura Universității din Oradea, 2006.
136. Ștefănescu, Barbu. *Sociabilitate rurală, Violență și ritual*, Oradea, Editura Universității din Oradea, 2004.
137. Ștefănescu, Barbu. *Tehnică agricolă și ritm de muncă în gospodăria țărănească din Crișana (sec. al XVIII-lea și începutul sec. al XIX-lea)*, vol. I, Oradea, Editura Fundației Culturale „Cele Trei Crișuri”, 1995.
138. Tatay, Elisabeta, Anca. *Din istoria și arta cărții românești vechi: gravura de la Buda (1780-1830)*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2011.
139. Tomescu, Mircea. *Calendarele românești 1733-1830*, București, Editura de stat didactică și pedagogică, 1957.

140. Trișcaș, Floarea, Elena. *Epidemiile și măsurile lor de eradicare în zona Bistriței, secolele XVIII-XIX (prima jumătate)*, teză de doctorat susținută în cadrul Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca în anul 2013.
141. Vasile Tutula. *Organizarea militară a Principatului Transilvaniei în perioada 1691-1774*, Teză de doctorat, Cluj-Napoca, 2002, p. 329.
142. Vătămanu, Nicolae. *De la începuturile medicinei românești*, București, Editura științifică, 1966.
143. Vătămanu, Nicolae. *Medicină Veche Românească*, București, Editura Științifică, 1970.
144. Vătămanu, Nicolae. *Originile Medicinei Românești*, București, Editura Medicală, 1979.
145. Vătămanu, Nicolae. *Voievozi și medici de curte*, București, Editura Enciclopedică Română, 1972.
146. Vintilă – Ghițulescu, Constanța. *Patimă și desfătare. Despre lucrurile mărunte ale vieții cotidiene în societatea românească 1750-1860*, București, Editura Humanitas, 2015.
147. Vintilă – Ghițulescu, Constanța. *Ciocii, Mojici, Despre obrazyele primei modernități românești 1750-1860*, București, Editura Humanitas, 2013.
148. Vovelle, Michel. *Ideologie et mentalities*, Paris, FM/Fondations, 1982.
149. Withington, John. *Cele mai mari dezastre din istoria omenirii*, Traducere de Andra Hâncu, Iași, Editura Polirom, 2014.

- Dicționare, enciclopedii, repertorii

150. *Dicționar cronologic de medicină și farmacie*, tipărit sub îndrumarea prof. Gheorghe Brătescu, București, Editura științifică și enciclopedică, 1975.
151. *Enciclopedia Universală Britannica*, coord. Ilieș Câmpeanu, Cornelia Marinescu, vol. IV, București, Editura Litera, 2010.
152. *Enciclopedia Universală Britannica*, coord. Ilieș Câmpeanu, Cornelia Marinescu, vol. VIII, București, Editura Litera, 2010.
153. *Enciclopedia Universală Britannica*, coord. Ilieș Câmpeanu, Cornelia Marinescu, vol. XIV, București, Editura Litera, 2010.
154. *Repertoriul tipografilor, gravurilor, patronilor, editorilor cărților românești (1508-1830)*, coord. Eva Mârza, Sibiu, Ed. TechnoMedia, 2008.

- Studii în volume

155. Anghel, Gheorghe. „Alba Iulia, capitala principatului Transilvaniei de la mijlocul secolului al XVI-lea până la sfârșitul celui de al XVII-lea”, în *Alba Iulia 2000*, Alba Iulia, 1975, p. 144-146.
156. Bancilă, Vasile. „Idea de sănătate și medicină populară la țăranul de ieri” în *Aspecte istorice ale medicinei în mediul rural*, București, Editura Medicală, 1973.
157. Barbu, Gheorghe. „Spitalul de ciumați Dudești”, în *Din Istoria Medicinii Românești și Universale*, sub îngrijirea prof. Valeriu Bologa, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1962, p. 211-231.
158. Binder, Paul. „Epidemiile de ciumă din Transilvania în secolul al XVIII-lea”, în *Retrospective medicale*, București, 1985, p. 186-192.
159. Bologa, Emil. Huttmann, Arnold. „Despre tratamentul diferențiat al bolilor venerice în Transilvania secolului al XVIII-lea”, în *Din istoria luptei antiepidemice în România*, București, Editura Medicală, 1972, p. 159-163.
160. Bologa, Valeriu. Izsak, Samuel. „Medicina în Ardeal în timpul orânduirii feudale”, în *Contribuții la Istoria Medicinii în R.P.R.*, București, Editura Medicală, 1955, p. 170-171.
161. Bologa, Valeriu. Spielmann, Jozsef. Nagy, Z. Szokefalvi. „Contribuții noi la viața și activitatea lui Ioan Piuaru Molnar (1749-1815)”, în *Anuarul Institutului de istorie și arheologie Cluj*, anul XIV, p. 63-66.
162. Brătescu, Gheorghe. „Istoriografia medicală românească”, în vol. *Apărarea sănătății ieri și azi*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1984, p. 533-534.
163. Buta, Mircea, Gelu. Pupeză, Magda. „Aspecte ale asistenței medico-sanitare, din ținutul Năsăudului în timpul regimentului de graniță (1762-1851)”, în *Revista Bistriței*, nr. VIII, 1994, p. 151-158.
164. Cernovodeanu, Paul. Vătămanu, Nicolae. „Aforismele lui Hipocrat - prima traducere în românește a aforismelor lui Hipocrate”, în vol. *Trecut și viitor în medicină*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1981, p. 111-181.
165. Dörner, Anton. „Date privind epidemia de ciumă din Transilvania în perioada anilor 1738-1739”, în *Sabin Manuilă. Istorie și demografie. Studii privind societatea română între secolele XVI-XX*, coord. Sorina Bolovan, Ioan Bolovan, Cluj-Napoca, Editura Centrul de Studii Transilvane, 1995, p. 169-199.

166. Fabritius, Klaus. „J. Albrich și ciuma de la Brașov în anii 1718-1719” în *Apărarea sănătății ieri și azi. Studii, note și documente*, sub îngrijirea lui Gheorghe Brătescu, București, Editura Medicală, 1984, p. 63-71.
167. Galffy, Iulian. Băcilă, Emilian. „Date antiepidemice în circulare episcopoești din regiunea grănicerească bănățeană (1784-1855)”, în *Din istoria luptei antiepidemice în România. Studii și Note*, București, Editura Medicală, 1972, p. 170-178.
168. Ghițan, Teodor. Știrbu, C. „Propuneri pentru înființarea unor instituții spitalicești în regiunea Zlatnei și a Văii Arieșului (1786)”, în *Din Istoria Medicinii Românești și Universale*, sub îngrijirea prof. Valeriu Bologa, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1962, p. 140-199.
169. Ghițan, Teodor. Știrbu, C. „Din activitatea de oculist a lui Ioan Piuariu Molnar” (După documente aflate în arhiva inspectoratului superior minier din Transilvania), în *Din Istoria Medicinii Românești și Universale*, , sub îngrijirea prof. Valeriu Bologa, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1962, p. 201-209.
170. Ghițan, Teodor. Quittner, M. „Lupta împotriva empirismului în ținutul Bistriței în veacul al XVIII-lea”, în *Despre medicina populară românească. Studii, note și documente*, București, Editura Medicală, 1970, p. 276-289.
171. Jiga, Caius T. „Din trecutul vaccinării antivariolice în Țara Bîrsei”, în vol. *Aspecte istorice ale medicinei în mediul rural*, București, Editura Medicală, 1973, p. 101-109.
172. Jiga, Caius T. „Ordine guberniale transilvane și alte publicații românești (1766-1848)”, în *Contribuții la Bibliografia Românească Veche*, Brașov, Editura Societatea de Științe Filologice, 1970, p. 81-87.
173. Izsák, Samuil. „Îndreptarul românesc pentru paza împotriva holerei destinat personalului carantinelor din Transilvania și Planum Institutii Contumatialis (1831)”, în *Din istoria luptei antiepidemice în România. Studii și note*, București, Editura Medicală, 1972, p. 280-287.
174. Izsák, Samuil. „Propunerea doctorului Vasile Popp din 1820 privind crearea catedrei de poliție medicală la Lyceum medico-chirurgium din Cluj”, în *Studii de istoria medicinei*, p. 123-136.
175. Izsák, Samuil. „Cu privire la istoricul spitalelor medievale din Cluj”, în *Din Istoria Medicinii Românești și Universale*, sub îngrijirea prof. Valeriu Bologa, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1962, p. 64-76.

176. Iugulescu, Constantin. „Contribuție la studiul medicației în epidemiile de ciumă și holeră din țara noastră”, în *Din istoria luptei antiepidemice în România*, București, Editura Medicală, 1972, p. 81-86.
177. Losky, Erna. „Frontul Austriac împotriva ciumei la granița militară cezaro-crăiască”, în vol. *Din Istoria luptei antiepidemice în România*, București, Editura Medicală, 1972, p. 95-114.
178. Luștea, V. Emandi, L. „Începuturile vaccinării antivariolice în județul Arad”, în *Aspecte istorice ale medicinei în mediul rural*, București, Editura Medicală, 1973, p. 163-166.
179. Huttman, Arnold. *Ciuma doctorului Adam Chenot*, în „Apărarea sănătății ieri și azi – Studii, note și documente”, coordonator Gheorghe Brătescu, București, Editura Medicală, 1984, p. 83-91.
180. Manoliu, Vasile. „Cu privire la presupusa boltniță de la Vodița”, în *Din Istoria Medicinii Românești și Universale*, sub îngrijirea prof. Valeriu Bologa, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1962, p. 59-63.
181. Manoliu, Vasile. Simoneti, Virgil. Barbu, Elena. „Rolul lui Ștefan Episcopescu în Istoria Medicinii Române”, în *Contribuțiuni la Istoria Medicinii în R. P. R.*, sub redacția prof. dr. Valeriu Bologa, Editura Medicală, București, 1955, p. 305-325.
182. Mârza, Eva. „Preocupări de diplomatică la Vasile Popp”, în *Tentația Istoriei. În memoria profesorului Pompiliu Teodor*, Cluj-Napoca, 2003, p. 359-385.
183. Moga, Ioan. „Politica economică austriacă și comerțul Transilvaniei în veacul al XVIII-lea”, în *Anuarul Institutului de istorie națională*, VII, București, 1936-1938, p. 135-138.
184. Mosora, Elena. Hanga, Doina. „Patru titluri necunoscute de carte românească din secolele al XVIII-XIX”, în *Valori bibliofile din patrimoniul cultural național – Cercetare și valorificare*, vol. I, Râmnicu Vâlcea, p. 121-122.
185. Neamțu, Alexandru. „Contribuții documentare noi privitoare la activitatea oculistului Ioan Piuariu-Molnar. În legătură cu operația și tratamentul la ochi al unui miner”, în *Istoria medicinei. Studii și cercetări*, București, 1957, p. 92-98.
186. Neamțu, Alexandru. „Aspecte ale asistenței medicale în minierul din Transilvania, oglindite în activitatea doctorilor I. Piuariu-Molnar și Vasile Popp”, în *Lucrări Științifice Târgu Mureș*, 1969, 1, p. 291-297.
187. Paul Păltănea. Corneliu Ionescu. „Cursul de medicină populară al lui Constantin Vârnav”, în vol. *Apărarea sănătății ieri și azi*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1984, p. 190-195.

188. Pruteanu, Paul. „Medici în Moldova, înainte de regulamentul organic”, în *Din istoria medicinei românești și universale*, sub îngrijirea prof. dr. Valeriu Bologa, București, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1962, p. 233-260.
189. Rândoșu, Stelian. „Critica sistemului de carantine la Martin Lange”, în vol. *Din Istoria luptei antiepidemice în România*, București, Editura Medicală, 1972, p. 165-166.
190. Revel, Jaques. Peter, Jean, Pierre. „Le corps. L’homme malade et son histoire”, în *Faire de l’histoire*, vol III, Paris, Editura Galinard, 1972, p. 23-32.
191. Rothbacher, Ernest. „Un spital antivenerian la Hălchiu în 1787”, în vol. *Din Istoria luptei antiepidemice în România*, București, Editura Medicală, 1972, p.147-156.
192. Rusu, Gabriela. „Obligațiile medicilor montanistici din Transilvania secolelor XVII-XIX”, în *Apărarea sănătății ieri și azi. Studii, note și documente*, București, Editura Medicală, 1984, p. 103-104.
193. Sechel, Teodora, Daniela. „Healthcare Policy and the Social Discipline Promoted by the Habsburg in Transylvania (1740-1830)”, in Wolfgang Schmale (ed.) *Multiple kulturelle Referenzen in der Habsburgermonarchie des 18. Jahrhunderts. Jahrbuch der Österreichischen Gesellschaft zur Erforschung des achtzehnten Jahrhunderts*, vol 24, 2010, p. 231-246.
194. Sechel, Teodora, Daniela. „The politics of Medical Translations and Its Impact upon Medical Knowledge in the Habsburg Monarchy 1770-1830” in *East Central Europe*, 40 (2013), p. 1-28.
195. Sechel, Teodora, Daniela. „The Emergence of the Medical Profession in Transylvania (1770-1848)” in *Cultural Dimension s of Elite Formation in Transylvania (1770-1950)*, edited by Victor Karadi and Borbala Zsuzsanna Török, Cluj-Napoca, Ethnocultural Diversity in Romania Series, 2008, p. 95-114.
196. Simionescu, Constantin. „O publicație necunoscută din anul 1804 despre popularizarea vaccinării antivariolice în Transilvania”, în vol. *Din istoria luptei antiepidemice în România*, București, Editura Medicală, 1972, p. 183-186.
197. Spielmann, Jozsef. „Reforma chenotiană a sistemului de carantine”, în *Din istoria luptei antiepidemice. Studii, note și documente*, București, Editura Medicală, 1972, p. 115-122.
198. Spielmann, Jozsef. Lazar – Szini, Karola. „Un precursor al igienei în patria noastră, Istvan Matyus”, în *Din istoria medicinei românești și universale*, București, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1962, p. 185-192.

199. Stitzl, I. „Aspecte epidemiologice din Banat în secolul al XVIII-lea”, în *Din Istoria Medicinii Românești și Universale* sub îngrijirea prof. Valeriu Bologa, București, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1962, p. 133-143.
200. Șerban, C. „Spitalul Colțea în prima jumătate a secolului al XVIII-lea”, în *Din Istoria Medicinii Românești și Universale*, sub îngrijirea prof. Valeriu Bologa, București, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1962, p. 167-174.
201. Tóth, Istvan. “Enlightened Intentions and Real Possibilities: Elementary Schooling in Hungary in the Era of the School Reform Ratio Educationis (1777).” In *Politics and culture in the Age of Joseph II*, ed. Franz A. Szabo and I. G. Toth, 183–191. Budapest: Inst. of History, Hungarian Acad. of Sciences, 2005, p. 183-191.
202. Turcu, C. „Rețete medicale de la începutul secolului al XIX-lea”, în *Istoria Medicinii. Studii și cercetări*, București, Editura Medicală, 1957, p. 340-346.
203. Vătămanu, Nicolae. „Jacob Pylarino, medic al curții domnești din București (1684-1687, 1694-1708)”, în *Din Istoria Medicinii Românești și Universale*, sub îngrijirea prof. Valeriu Bologa, București, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1962, p. 121-132.
204. Vătămanu, Nicolae. „Foi volante cu sfaturi împotriva bolilor la începutul secolului trecut”, în vol. *Chipuri și momente din istoria educației sanitare*, București, 1964, p. 39-54.
205. Vătămanu, Nicolae. „Contribuții la istoricul înființării Spitalului Colțea”, în *Din Istoria Medicinii Românești și Universale*, sub îngrijirea prof. Valeriu Bologa, București, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1962, p. 145-165.

- Studii

206. Bărbulescu, Daniela. „Completări și îndreptări la Bibliografia Românească Veche”, în *Biserica Ortodoxă Română*, LXXVIII (1960), nr. 5-6, p. 551-552.
207. Bologa, Valeriu. „Terminologia medicală românească a doctorului Ioan Piuaru Molnar (Molnar von Müllersheim)”, în *Dacoromanica*, 1926, (IV), p. 381-393
208. Bologa, Valeriu. „Ioan Molnar-Piuaru primul medic titrat român, ca autor medical”, în *Clujul medical*, 1924 (V), nr. 5-6, p. 290-301.
209. Bologa, Valeriu. Spielmann, Jozsef. Szökefalvi-Nagy, Z. „Date noi cu privire la activitatea medicală a lui Ion Piuaru-Molnar”, în *Revista medicală*, 1969, tomul. XV, nr. 4, p. 500-505.
210. Brătescu, Gheorghe. „Alexandru Mavrocordat Exaporitul și medicina românească”, în *Viața medicală*, XIII (1966), nr. 20, p. 1417-1422.
211. Cazan, I. C. „Texte de folclor medical”, în *Cercetări literare*, II, pp. 76-77.

212. Cioculescu, Ștefan. „Un izvor literar necunoscut”, în *România literară*, II (1969), nr. 20, p. 7-9.
213. Cotrău, M. Gheorghică, I. „Prescripții medicale în manuscrisul inedit de la Spitalul Sf. Spiridon din Iași, din secolul al XVIII-lea”, în *Revista medico-chirurgicală*, anul LXXXVI, nr. 3, p. 307-312.
214. Georgescu, Ioan, F. „Un text de anatomie în limba română (1814)”, în *Spitalul*, LXXXIII (1970), nr. 1, p. 1-6.
215. Ghițan, Teodor. Maior, Maria. „Prima carte medicală apărută în Cluj în limba română”, în *Clujul medical*, XLIII (1970), nr. 1, p. 212 – 216.
216. Ionașcu, Ioan. „Școala de la Colțea în secolul al XVIII-lea”, în *Biserica Ortodoxă Română*, XLI (1938), nr. 7-8, p. 450-475.
217. Ionașcu, Ioan. „Aspecte demografice și sociale din București la 1752”, în *Revista Arhivelor*, II (1959), nr. 2, p. 117-145.
218. Lacea, C. „Contribuție la bibliografia românească”, în *Dacoromanica*, III (1923), p. 800.
219. Leon, N. „Istoria natural medical a poporului roman”, în *Analele Academiei Române*, Seria II, Tom. XXV, București, 1903, p. 3 – 18.
220. Lenghel, Alexandru. „Un profesor de medicină din Buda din secolul al XVIII-lea de origine român: Doctorul Samoilă Racz (Mihăilescu) de Caransebeș (1744-1807)”, în *Clujul Medical*, VIII, nr. 11, 1927, p. 122-129.
221. Mârza, Eva. Mârza, Iacob. „Elemente de Balneologie la polihistorul transilvănean Vasile Popp (1789-1842)”, în *Sașii și concetățenii lor ardeleni. Studia in Honorem Dr. Thomas Nägler*, Alba Iulia, Editura Altip, 2009, p. 405-411.
222. Neamțu, Alexandru. „Date noi privitoare la Ioan Piuariu Molnar” în *Studii Revista Istoria*, 1957, 10, nr. 2, p. 97-126.
223. Nicoară, Toader. „Variații climatice și mentalități colective în secolul al XVIII-lea și începutul secolului al XIX (1700-1830)” în *Satu Mare*, nr. 7-8, 1986-1987, p. 257-264.
224. Nistor, Ioan, I. „Ravagiile epidemiilor de ciumă și holeră și instituirea cordonului carantinal la Dunăre”, în *Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice*, Seria III, Tom XXVII, mem. 13, București, 1945, p. 1-44.
225. Petrescu, G. Z. „Comunicare, la societatea de istorie a medicinei” în *Revista științelor medicale*, XX (1931), nr. 1, p. 412-422.
226. Puia, Dănilă. „Ordine, completări, însemnări, note și observații ale protopopului Mehadiei, Nicolae Stoica de Hațeg”, în *Mitropolia Banatului*, XXIII, nr. 7-9, p. 48-53.

227. Spielmann, Ian. Crăciun, Gheorghe. „Schiță pentru o preistorie a literaturii ginecologice și obstetricale românești”, în *Obstretica și ginecologia*, 1969, tomul XVII, nr. 2, p. 215-218.
228. Tatay, Elisabeta, Anca. „Imagini din cărțile de economie tipărite la Buda (1810-1823)”, în *Transilvania*, XLI, nr. 5-6/2013, p. 19-24.
229. Ursu, N. A. „Cărți de popularizare a științei traduse de Petru Maior”, în *Limba Română*, X (1961), nr. 2, p. 135-143.
230. Veress, Andrei. „Erdély- és Magyarországi régi oláh Könyvek és nyomtatványok (1744-1848)” în *Erdely Museum*, II, XXVI (1910), nr. 6, p. 23-42.
231. Veress, Andrei. Orânduiești românești vechi tipărite în Ardeal (1744-1848)”, în *Revista Arhivelor*, I (1924-1926), nr. 1-3, p. 342-264.
232. Virag, Paula. „Devoțiunea populară față de Fecioara Maria în Transilvania sec. XVIII-XIX”, în *Acta Musei Porolissensis*, XXVII, Zalău, 2005, p. 859-872.